

ד"ר דוד נימרק

(למלאות חמש עשרה שנה למותו)

מאת ל. חריף

רצוני בזה להציב ציונים אחדים לעבודתו של נימרק בספרותנו. מעטים היו כמוהו בדורנו זה. הוא היה אחד מסוללי המחשבה העברית הפילוסופית בדורנו ובדבריו אפשר למצא עוד מטעם המחקר הפילוסופי שלנו בימי הביניים ובראשית המאה שעברה. חדור היה רעיון מרכזי אחד ולו, לרעיון זה, הקדיש את כל כחו וכשרונותיו. הרעיון היה: לבנות שיטה פילוסופית ישראלית שיהיה בה כדי השבעת רצונו של האדם המודרני. שאיפתו העיקרית היתה לברר את יחס היהדות, בתורת השקפת עולם, אל הדעות הפילוסופיות החדשות. היהדות במלחמתה על קיומה היתה אנוסה, מזמן לזמן, להגן על עצמה בפני השקפת-עולם זרות, מתנגדות לה, שהשתלטו באומות, ודבקו גם בכמה מבני ישראל, בזמנים שונים. דרכה היה להשתמש בכלי-הזין הרוחניים של הדור ולהלחם בהם על השקפת עולמה. כך נולדה הפילוסופיה הדתית שלנו. זה צריך להיות גם תפקידה של הפילוסופיה הישראלית בדורנו זה. הגיעה שעתה של היהדות, כך חושב נימרק, להגן על דעותיה ואמונותיה בפני הפילוסופיה החדשה החותרת תחת דעותיה של מסורת-ישראל: רעיון מציאות האלהים ועיקר הבחירה החפשית. אם היהדות, בתורת השקפת-עולם והשקפת-חיים, רוצה בקיומה, מן ההכרח לה להגן על אלה שני-עיקריה החיוניים. עלינו להמשיך את עבודת המחשבה של אבותינו בימי הביניים. למלא את התפקיד הזה, תפקיד של „הרצאה שיטתית של יסודות היהדות מבוססת על השקפת-עולם פילוסופית מודרנית“ — שאף נימרק כל ימי חייו. הוא היה גם מוכשר לתפקיד זה על פי ידיעותיו המרובות וגם על ידי זה שהיתה לו הכרה עמוקה בלשונות ששימשו לבוש להיצירה הפילוסופית.

נימרק היה חד מזעירא דמן חבריא שנתרכזה מסביב לאחד העם בברלין בשנה הראשונה להוצאת „השלח“. הוא היה מושפע אז בהרבה מאחד העם והוא, אחד העם, קירב אותו לספרות העברית. במלאות לו לאחד העם ששים שנה, כתב לו נימרק את הדברים האלה: „זו היא ברכתי, ברכת בן חמשים לבן ששים, לזכר אותה התקופה הפוריה בחיי שנינו שבו סמך „הזקן“ את ידו על „הצעיר“ והכניסני כמעט בעל כרחי אורח תמידי לתוך הספרות העברית שהוא היה לעמוד התוך שבה בתקופתנו.“ (עיין מאמרו של נימרק: „יהדותו של אחד העם“).

ראשית עבודתו של נימרק בספרותנו חותם הארעיות טבוע עליה. עדיין לא מצא את דרכו. כתב על הא ועל דא אבל כתב בכשרון ובדעת.

מאמרו הראשון בספרותנו, שכוח ההוגה חקוק בו א) נדפס בירחון „ממזרח וממערב“. תעודת הירחון ההוא היתה למצא סינטיזה בין המזרח והמערב, לגשר

גשר בין שתי רשויות, רשות פנים היהדות ורשות חוץ התרבות האירופית. נימרק כתב על „פרידריך ניטשה ודעותיו“. זה היה, כמדומני, המאמר הראשון שנכתב בעברית על ניטשה ותורתו. זה היה עוד לפני „מתן שנוי ערכין“ בספרותנו. נימרק מנתח את שטתו המוסרית של ניטשה ומראה שהוא ניטשה, העלה את המושגים הביאולוגיים, „בחירה טבעית“ ו„מלחמת הקיום“, של דארווין למעלת מושגים מוסריים. את תורת ההתפתחות הטבעית קבע לתורה מוסרית. נימרק מתיחס בשלילה להשקפות ניטשה; לדעתו של נימרק אין חוקים ביאולוגיים יכולים לשמש יסוד לאורח-חיים אנושי.

כדאי להזכיר עוד את אחד ממאמריו הראשונים של נימרק (נדפס באחד מ„לוחות אחיאסף“) שבו הוא דן בשאלת חקר המקרא. במאמרו זה הוא עומד על ליקוי גדול אחד שיש בחקר המקרא של המלומדים הנוצריים, ליקוי המטיל פגם בחקירותיהם של אלה, והוא: חוסר דעתם את היהדות המאוחרת. חוסר-דעת זה מקשה עליהם את הבנת היהדות המקראית. כשם שאי-אפשר לעמוד על טיבו ומהותו של חזיון ידוע מבלי דעת את סיבותיו, כך גם אי-אפשר לעמוד על טיבו ומהותו אם אין לנו מכירים את תוצאותיו, היות ותוצאות אלה היו גלומות בו בחזיון זה כגרעין בתוך הפרי. בלי דעת היהדות התלמודית והמדרשית אי-אפשר להבין הבנה אמיתית גם את היהדות המקראית, ועל כן רק חכמי ישראל המכירים גם את היהדות המאוחרת הם הם המוכשרים ביותר לחקר המקרא.

מתחילת עבודתו של נימרק בספרותנו, אפשר היה לראות ראשית כל שאדם זה אינו מרפרף על גבי הענינים אלא חודר לתוך-תוכם, והשנית, שהוא אינו יוצא ב„כלים שאולים“, לא כלי מחשבה שאולים ולא כלי סגנון שאולים אלא הכל הוא משלו.

לאט לאט מצא נימרק את דרכו, דרך הפילוסופיה הדתית, ובדרך זו המשיך ללכת כל ימי חייו. הוא היה תיאולוג מודרני. המחשבה העיונית המופשטה היתה יסוד ושורש לנשמתו. את הפילוסופיה אהב בכל לבו ונפשו, והיה גם חרד מאד לכבודה. כל פגיעה בכבוד הפילוסופיה היתה לו כפגיעה בכבודו. כשהעיר פעם אחד העם דרך-אגב (במאמרו „שמות שנתרוקנו מתכנם“) על זה, שהפילוסופיה היא עכשו בבחינת שם שנתרוקן מתכנו, מאחר שהמדעים השונים, מדעי הטבע ומדעי הרוח, קרעו את „ממלכת הפילוסופיה“ לקרעים, — נפגע נימרק מהערה זו והוא השתדל להוכיח „שלא מיניה ולא מקצתיה“, שעדיין יש לה, לפילוסופיה, גם עכשו מקום רחב להתגדר בו. כאשר אמר אחד העם במאמרו „שלטון השכל“, כי „כדי להבין את שיטתו המוסרית של הרמב"ם, מוכרחים לנו להכיר את ההנחות המיטאפיסיות שעליהן נבנתה, הנחות שהן כל-כך רחוקות מן המושגים הפילוסופיים והמדעיים של זמננו, אם כי הרמב"ם האמין שהנחות אלה הן קצה גבול ההשגה האנושית וכמו מפי הגבורה נאמרו“, — שוב נפגע נימרק מדבריו, והוא כתב: „אין אני מודה אלא במקצת מן המקצת“ בדברים אלה, כי באמת „הפילוסופיה החדשה לא חידשה הרבה וחידושה האחד והגדול, תורת ההכרה, אינה חדשה לגמרי, כי תורת ההכרה התפתחה

על-ידי פילוסופי ישראל ומהם באה לבן-מנחם בספרו „פידון“, ומשם באה לקאנט. („מקרה זוית“, חוברת ראשונה, הוצאת „אסף“, ניו-יורק). כל-כך חרד נימרק על כבוד הפילוסופיה בכלל והפילוסופיה הישראלית בפרט.

נושא חקירתו של נימרק בתור פילוסוף דתי לא היה מוצא הדת והתפתחותה, צורותיה השונות, השתלשלותן ההיסטורית של האמונות והדעות שלנו, אלא בקשת מופתים הגיוניים, שכליים על אמתותן של הדעות והאמונות שלנו. שאיפתו היתה, כמו שהעירותי למעלה, להגן על מושגיה הדתיים של היהדות מפני הפילוסופיה החדשה המתנגדת להם.

באחד ממאמריו החשובים, „הפילוסופיה החדשה מתוך השקפת היהדות“ (מאמר שלצערנו הגדול לא נגמר), הוא מטעים ומדגיש שהקו האופייני המציין את הפילוסופיה החדשה לכל גווייה השונים הוא: הכפירה באלהים. גם הפילוסופיה הדואליסטית מיסודם של דיקארט ושפינוזה, גם הפילוסופיה האידיאליסטית של ברקלי וסיעתו וגם הפילוסופיה המטריאליסטית מיסודו של דוד יום, — כולן אתאיסטיות הן ביסודן. כולן כופרות כפירה גמורה ומוחלטת באלוהי אישי מחוץ לעולם, והיהדות — הרעיון המרכזי שלה הוא רעיון אלהי-יחוד, בורא עולם ומקיימו ב). אם היהדות, אומר נימרק, בתור השקפת עולם, רוצה בקיומה, עליה להגן על עיקריה החיוניים. במאמריו השונים וכן גם בספרו הגדול: „לתולדות הפילוסופיה בישראל“, אנו מוצאים נסיונות שונים להגן על אמונותיה של היהדות. נימרק בקש סמוכין להשקפת היהדות בפילוסופית הבקורת ג). הוא ניסה לבסס את רעיון האלוה של היהדות על יסוד המוסר בהתאם לתורת קאנט. הוא ניסה להוכיח שהתרבות החדשה שלנו אינה מבוססת כראוי בלי העיקר הראשי של היהדות. הוא ניסה להשתמש במיתודה של פילוסופית הבקורת, כדי להגביר באמצעותה את כח היהדות. אין בנסיונות אלה משום שיטה שלמה ומקפת, אולם יש בהם משום התוית דרך להמחשבה העברית בזמננו. מובן שנטיה אפולוגטית זו ביחס להדעות והאמונות שלנו, פעמים רבות הביאה את נימרק לגלות פנים בתורה, וגם בדעות הפילוסופיות החדשות, שלא כהלכה. קרה לו לנימרק מה שקרה להם להפילוסופים שלנו בימי הביניים, שבחפצם למצוא סמוכין בתורתנו לדעות הפילוסופיות שבימיהם, עיקמו את הכתובים שלנו והשתדלו „ליישב“ אותם באופן שלא תימצא בהם סתירה לדעות אלו.

וראה: כשפרסם הפרופיסור משה לצרוס את ספרו „מוסר היהדות“, שבו השתדל לתת גוון קאנטיאני למוסר-היהדות ולהכניס לתוכו את רעיונו של קאנט כי בסיסה ומטרתה של המוסריות היא בה בעצמה, בפנימיותה, כלומר, שהמוסר אבטונומי הוא בעיקרו, ולצורך זה עיקם לצרוס כתובים רבים בתורתנו והכניס כוונות זרות בדברי חכמינו, — אז יצא נימרק במאמר-בקורת ב„השלוח“ לעורר עליו על זה. השקפתו של קאנט על בסיס-המוסר, אמר נימרק בבקרתו זו, (אגב לצרוס עצמו התעניין בבקורת זו הרבה, עיין אגרות אחד העם, חלק ג'), ומטרתו של קאנט רוממה ונשגבה היא מאד, אולם זרה היא בתכלית הזרות להיהדות כי בסיס המוסר, לפי השקפת היהדות, הוא הציווי האלהי. לא ליישב את הסתירות אנו צריכים, אומר

נימרק, אלא למצות אותן ולעמוד על טיבן. ואחרי-כן נכשל הוא עצמו בדבר זה. נימרק, למשל, מתנגד לדעה המקובלת בספרותנו שהמחשבה העברית הפילוסופית טבועה כולה בחותמו של אריסטו. הוא חושב, ובצדק, שדעותיו של אפלטון השפיעו גם הן בהרבה על המחשבה העברית. פילון, רבי שלמה בן גבירול, הקבלה העיונית — כל אלה היו מושפעים מתורתו של אפלטון. לשם חזוק דעתו זו משתדל נימרק למצוא רמזים שונים (מלבד הרמזים הידועים: בריאת אדם בצלם, עשיית המשכן על פי תבנית) בתורה, בנביאים ובאגדות חכמינו לתורת האידיאות של אפלטון (עייק מאמרו „השקפות העולם והשקפת החיים“), והשתדלות זו מביאה אותו לידי עקום כתובים וגלוי פנים בדברי חכמינו שלא כהלכה.

עוד מימי שד"ל רווחת אצלנו הדעה על דבר הניגוד בין היהדות ובין הפילוסופיה היוונית. הראשונה יש בה משום השקפת חיים והשניה יש בה משום השקפת עולם. לתיאור המלחמה שבין שתי השיטות היסודיות האלה וההפראה הרוחנית הגדולה שהביאה מלחמה זו, — הקדיש נימרק את מאמרו החשוב „השקפת החיים והשקפת העולם“. מאמר-ספר זה מצטיין בשפעת רעיונותיו, ובו אנו מוצאים את עיקרי השקפותיו של ההוגה ששימשו אחרי-כן יסוד לספרו „לתולדות הפילוסופיה בישראל“. נימרק עומד במאמרו זה על אותן התקופות בדברי ימינו שבהן נפגשה היהדות בפילוסופיה היוונית ועל המלחמה הקשה שנלחמה על אמונותיה ודעותיה בכלל, ועל החוקיות הדתית שלה ביחוד. הזרם הפילוסופי היווני, שהיה אתיאטיסטי בעיקרו, גרם להפרדת החוקיות הדתית מעל החוקיות המוסרית שבתורתנו. החוקיות המוסרית נשארה אמנם קיימת מפני שהחיים מכריחים כל שיטה פילוסופית לברוא לה תורת-חיים ידועה. אולם החוקיות הדתית קיומה נעשה רופף, כי בסיסה, היסוד האלהי, נשמט ממנה ע"י מגעה עם הפילוסופיה היוונית. הפילוסופים שלנו התחילו אז מדברים על „מצוות שכליות“ (כלומר, חוקיות מוסרית) שכח חיובן הוא בהן עצמן, בערכן הפנימי ועל „מצוות שמעיות“ (כלומר, חוקיות דתית) שביקשו להן „טעם“, וכה התפתח המחקר על „טעמי המצוות“ בספרותנו העיונית, מחקר שהרמב"ם העמידו על הבסיס האמתי היחידי, על הבסיס ההיסטורי ד).

מחקרו זה של נימרק על ההיאבקות בין השקפת החיים של היהדות והשקפת העולם של היוונים ועל הנסיונות השונים, שנעשו לבוא מתוך השקפת עולם אל השקפת חיים, ומתוך השקפת חיים אל השקפת עולם, ועל ההשפעה הממוגה, שיצאה מגאונותם של שני העמים הגדולים האלה, עם ישראל ועם יוון, — פותח לנו שער להבנת חזיונות רבים בתולדות הרוח האנושי, חזיונות שלא היו מובנים לנו לפני זה. בספרו „תולדות העיקרים בישראל“ הצעיד נימרק קדימה את כל המחקר הזה. היו אצלנו חוקרים שונים שדנו בכעיה פילוסופית זו, אולם אף אחד מהם לא ירד לעומקה של הלכה זו כמותו. התפתחותה של היהדות היא, לדעת נימרק, התפתחות האמונות היסודיות שלה, שבתקופות שונות הגיעו לידי ניסוח חדש, כלומר לקביעת עיקרי-אמונה חדשים. בראיות חותכות מוכיח נימרק שהדעה שהיהדות אין לה עיקרי אמונה (דעה שהחזיקו בה מנדלסון, גיגר ואחרים) אין לה כל יסוד.

נימרק עומד בספרו זה על ענין הבריתות השונות בישראל, ברית סיני, ברית יאשיהו, ברית עזרא, והגדרת העיקרים השונים של כל ברית וברית, עיקרים שנשתלשלו מתוך היהדות עצמה ועיקרים שבאו מן החוץ ונקלטו בתוך היהדות ונתמזגו עמה. ספרו זה הוא אחד מן החשובים במקצוע זה.

מספרו הגדול „תולדות הפילוסופיה בישראל“ שהיה צריך להיות בן עשרה כרכים, יצאו לאור רק שנים, והכרך הראשון משמש רק מעין מבוא. לפי דבריו בהקדמתו, נגש לכתוב ספרו זה מפני שלדעתו, „אין בספרות המדעית של היהדות בכל הלשונות ספר על תולדות הפילוסופיה בישראל, כלומר ספר שנכתב באופן מדעי ע"י מומחה לאותו דבר“. דברים אלה נראים קצת כיוהרא ויש בהם בכדי לפגוע בכבודם של חוקרים רבים בישראל. סוף־כל־סוף לא היתה החקירה בתולדות הפילוסופיה בישראל „קרקע בתולה“ גם לפני נימרק ה). בספרו זה מסמן נימרק שלושה תפקידים שהם מוטלים על הפילוסופיה הישראלית בדורנו, והם: א) תולדות העיקרים בישראל מתוך השקפה פילוסופית. ב) תולדות הפילוסופיה הישראלית בימי הביניים מתוך השקפה של תולדות העיקרים. ג) בנין שיטה פילוסופית מונו־תיאסטית יהודית מודרנית. לתפקידים אלה הקדיש את ספרו שלצערנו הגדול לא זכה להשלימו.

אין ספק שנימרק הפרה את המחשבה הפילוסופית העברית בדורנו זה. הוא לא השתעשע בדעות פילוסופיות אלא חי אותן. יש בדבריו תמיד מכובד המחשבה ומעומקה. עיקר־זכותו אני רואה בזה שהוא נלחם בכל כלי־הזין הרוחניים שנמצאו באוצרו על דעותיה ואמונותיה של היהדות, וניסה ליצור פילוסופיה ישראלית שיש בה כדי להשביע את רצון האדם המודרני בישראל, נסיון שלא נעשה אצלנו מימי רנ"ק ועד שעמד לנו דוד נימרק.

א) הוא פרסם לפני זה מאמר בעתון של „מחזיקי הדת“ בגאליציה. הוא ניסה כחו גם באידיש. אולם כל זה היה פרי בוסר. עיין „תולדות הספרות העברית החדשה“, חלק ג, מאת פ. לחובר.

ב) עיין מאמרי „לשאלת מורה נבוכים חדש“, „התקופה“, ספר כ"ט.

ג) עיין מאמרו „שטה יהודית בפילוסופית הבקורת“, „התורן“.

ד) השקפה זו על ביאור טעמי המצוות להרמב"ם מתנגדת בעיקרה להשקפה המקובלת בספרותנו בענין זה. עיין „דעת אלהים“ לד"ר ברנפלד חלק ג, ועיין מאמרו של קלוזנר „הרמב"ם ב„השלוח“, כרך יד.

ה) עיין „הפילוסופיה הישראלית בהארה חדשה“, ד"ר י. בלובשטיין, ה„שלוח“, כרך מ"א.